

Kritika

kultúraformáló értelmiség szerepe és felelőssége. Az aktuális politikai-közéleti ideológia és praxis hatásrendszerétől sok minden várható és elvárható. Még akkor is, ha a történelemfilozófiai tisztánlátás magasabb, szomorúbb logikája időről időre kijózanító. Aszerint ugyanis „a hatalmi eszköztár megváltoztatása sem ígérhet aranykort, hiszen továbbra is emberi történésről lesz szó, nem angyaliról. Csupán magunkhoz méltóbbá, minőségileg produktívabbá tehetjük a szenvedés új perspektíváit”. (5)

A nemzeti-társadalmi „többség” és „kisebbség” viszonylatában ez annyit jelenthet: a „szenvedés perspektívái” és a remény távlatai nemcsak hogy egybevágnak, de közös láthatárunkon vágnak egybe. S vélhetőleg csakis egy „belátásos kölcsönösségen, kölcsönös belátáson alapuló etika” (6) horizontján rajzolhatnak ki új válaszokat régi kérdésekre – s az épp e kötet által is fölvetett újakra.

Jegyzet

(1) Kontra Miklós (2001): Nyelvi jogok, nyelvi tervezés, és az anyanyelvek tannyelvként való használatának problémái. In: *Cigány nyelvek nemzetközi szemináriuma. Konferenciakötet*. Szerk.: Cserti Csapó Tibor. PTE, BTK, Romológia Tanszék („Gypsy Studies – Cigány Tanulmányok” 6.), Pécs. 37.

(2) Tamás Gáspár Miklós (2001): Az elnyomottak üldözése. In: Wacquant, Lodic: *A nyomor története. A „zéró tolerancia” világméretű terjedése*. Ford. Köből Anna. Helikon („Helikon Huszonegy”), Budapest. 9.

(3) Bartha Csilla: Kétnyelvűség, nyelvcseré: a kisebbségi nyelvek megőrzésének lehetőségei. In: *Cigány nyelvek*. 20. old.

(4) Ahogy a kritikus „közíró énje” fogalmazott: „A közbeszéd »vannak rendes cigányok is« típusú mozzanataiban magát eláruló, konszolidált rasszizmustól a szélsőjobb publicisztika riasztó retorikájáig, az iskolai beiratkozáskor az osztály etnikai összetételét firtató anyuka világgképétől a kabarétréfák feminin vonásokat túlhangsúlyozó melegsztereotípiájáig megszámlálhatatlan, a negatív előítéletesség hány és hány módon viszi színre (vagy leplezi el, olykor önmaga előtt is) magát. (Kedvező fordulatra e téren, amíg a »buzi«, a »zsidó« vagy a »cigány« szitokszó gyanánt használatos nyelvünkben, aligha érdemes számítanunk.)” Halmai Tamás: Levél Fábry Sándornak (is). *Magyar Narancs*, 2002. március 28. 4.

(5) Mészöly Miklós (1994): Csödök és esélyek. A Center of European Studies konferencia-témájához. In: uő: *Otthon és világ. Esszék, tanulmányok*. („Libertas et civitas. Dominó Könyvek”) Kalligram, Pozsony. 167.

(6) Németh G. Béla (1998): Zárószó a pécsi holocaust-konferencián. In: uő: *Írók, művek, emberek*. Krónika Nova, Budapest. 247.

Kovalcsik Katalin (2001, szerk.): *Tanulmányok a cigányság társadalmi helyzete és kultúrája köréből*. IFA – OM – ELTE. „Tanítók kiskönyvtára” 9.

Halmai Tamás

Európai cigány irodalom

Rajko Djurič könyve az európai cigány irodalom monográfiája. Szerkezete viszonylag áttekinthető, s könnyen értelmezhető azok számára is, akik nem-hivatásos olvasóként veszik kézbe.

A romákról való beszéd tétje e beszéd maga. Nem is a megnyilatkozás létre gondolok, inkább arra, amit a megszólalás mikéntjének nevezhetnénk. Azaz: használni akarjuk-e azokat a nyelvi-gondolkodási modelleket, amelyek ezt a diskurzust a felszínén jellemezték eddig, avagy nem. Ha igen, ha belekényszerítődünk egy ilyesfajta beszédbe, nos, akkor válik ténylegesen megkerülhetetlenné az ontológiai kérdés: szükség van-e erre a megszólalásra. Ha foglyai vagyunk ennek a megszólalásnak, akkor végtére is egy olyan beszédmódot intézményesítünk, amely alkalmatlan arra, hogy elmondjon valamit arról, amire pedig vállalkozott. Arra lesz képtelen, hogy mondjon valamit a romákról.

S hogy miért hangsúlyos felelősség a megszólalás? Miért tűnik hamisnak az az állítás, hogy magunkért felelünk, mi megszólalók, s ha ezt nem tesszük jól, hát magunkra vesszünk? Hogy ránk potyog vissza az, ami visszahullni vágyik?

Azért, mert a tárgyával metonimikus viszonyt kiépítő diskurzus tulajdonságai és jelzői, a róla alkotott olvasói vélemények nem értelmezik a diskurzus és tárgya közötti távolságot, ha úgy tetszik, reflexív viszonyt. Amit a romákról szólóról állítanak, azt állítják a romákról is. Egy rosszul megírt szöveg így nem önértékéért, hanem tárgyának értékéért is felelőssé válik.

Csupán körvonalazódni látszik egyfajta kánon, amely legitimációra tör, amely intézményesülni kíván: a romológia szélesen értett területe, mely magába foglal tudományos beszédet, szépirodalmat, tananyagfejlesztést és publicisztikát – korántsem mindegy, hogy mindez hogyan megy végbe. Ennek a diskurzusnak nincsen kanonizált hagyománya, nincsenek axiómái, csak kialakulóban lévő intézményei. Bármilyen, ami megjelenik a romológiai horizonton, megkérdőjelezhető, támadható, leleplezésre váró. Ráadásul ezt a mezt át- meg átjárja a folyamatos megszakítottság kiszámíthatatlanságával a politikai-hatalmi diskurzus és a közbeszéd sztereotípiáitól megfosztott hagyománya.

Rajko Djurič könyve az Interface holdudvarában, a berlini Parabolis Kiadónál jelent meg 2002-ben. Ismeretterjesztő monográfia ez, amely bevezető egységében röviden áttekinti a cigány orális hagyományt (Die Volksliteratur der Roma und Sinti), műfaji mutatóként használva a mítoszok (Mythen), mesék (Märchen), dalok (Lieder) trióvirátusát, majd a nemzeti irodalmak mintázatán helyezi el a cigány szerzőket és szövegeiket. A szerzők közös származási kontextusuk szerint kerülnek egy monográfiába, nyelvi határok mentén tagolva. Így kapunk áttekintést a kelet-, közép-, nyugat- és dél-európai országok roma irodalmáról.

Ez a teljesség igénye nélkül vázolt mátrix az, amelynek erőterében meghatározódik még ez az egyszerű recenzió is, amely üdvözölni és hirdetni kíván néhány kiadványt, illetve az azokat felvállaló kiadókat. Végére is egy olyan tevékenységet, mely a fent felsoroltak ellenére – zornalisztikai fordulat: ellenében – zajlik.

Az Interface nevű nemzetközi sorozat gondozója a Jean-Pierre Liégeois vezette Roma Kutatóközpont. A lassan harminc kötetet számláló sorozat egyes darabjai a Pont Kiadó tevékenységének eredményeként jelennek meg magyar nyelven. A sorozatot a műfaji sokszínűség jellemzi, olyan – a cigányok történelméről, kultúrájáról szóló – művekkel, mint például *Viaggio, Giorgio*: 'Storia degli Zingari in Italia' ('A cigányok története Olaszországban') című könyve,

Fings, K. – Heuss, H. – Sparing, F. magyarul is megjelent munkája, a 'Szintik és romák a náci rendszer idején', *Leblon, Bernard*: 'Gitans et flamenco' ('A cigányok és a flamenco'), egy szerzői munkaközösség: 'What is the Romani language?' ('Mít kell tudni a romani nyelvről?'). Más munkák aktuális társadalmi-politikai kérdésekkel, a közoktatás praxisával foglalkoznak (*Donzello, G. – Karpati, B. M.*: 'Un ragazzo zingaro nella mia classe' ('Egy cigány gyermek az osztályomban'), vagy a társadalmi érzékenység problémakörével (szerzői munkaközösség: 'Europe mocks Racism. International Anthology of Anti-Racist Humour' ('Európa kigúnyolja a rasszizmust. Az antirasszista humor nemzetközi antológiája')). Ennek a közös munkának eredményeként jelent meg a 2002-es évben Liégeois két kötete ('Kisebbségek és oktatás – cigányok az iskolában', illetve 'Romák, cigányok, utazók').

Rajko Djurič könyve az Interface holdudvarában, a berlini Parabolis Kiadónál jelent meg 2002-ben. Ismeretterjesztő monográfia ez, amely bevezető egységében röviden át-

tekinti a cigány orális hagyományt (Die Volksliteratur der Roma und Sinti), műfaji mutatóként használva a mítoszok (Mythen), mesék (Märchen), dalok (Lieder) triumvirátusát, majd a nemzeti irodalmak mintázatán helyezi el a cigány szerzőket és szövegeiket. A szerzők közös származási kontextusuk szerint kerülnek egy monográfiába, nyelvi határok mentén tagolva. Így kapunk áttekintést a kelet-, közép-, nyugat- és dél-európai országok roma irodalmáról.

Ennek az irodalmi térképnek mintegy nem-irodalmi horizontja tűnik a legjelentősebbnek. Egy kitüntetett művészeti ágat – vagy inkább megnyilatkozási módot –, az írást a roma közösségi identitás megkonstruálásának hangsúlyos elemeként artikulál. Arra tart igényt, hogy a területiális és nyelvi szórtság ellenében megfogalmazzon és megragadjon valami közöset vagy hasonlót. A kötet szerkesztésmódja, az egyes művekről írt ismertetések, a szerzői életművek, pályaképek felvázolása a származásin túl tematikus hasonlóságot is reprezentál. Az írásműveken túl a közösségi kultúra hagyományosan sajátlagosnak vélt attribútumai lesznek azok, amelyek sarokpontjaivá válnak az életműveknek. Érvényesít egy tematikus elvárás, amelynek ismérvei: a romák életkörülményei, társadalmi státuszhelyei, népi kultúrájuk, hagyományaik világa, hétköznapjaik, a romák – nemromák viszonyrendszere. Ezzel pedig megkonstruálja a közösségi szerző alaptípusát, egy, a közösségével egylényegű szerzői ént, amely egybeesik a biografikus énnel, s ez elvárásaként jelenítődik meg – ha nem is ilyen élességgel.

A bennünket leginkább érdeklő egység a ‚Die Literatur der Roma in Ungarn‘ (‚A roma irodalom Magyarországon‘) című fejezet. Bevezetője pásztázza a magyarországi társadalmi viszonyokat, különös tekintettel az itt élő romák helyzetére. Külön emlékezik meg a magyarországi cigány muzsika (magyar nóta) nagyjairól *Czinka Pannától Dankó Pistáig*, majd felsorolja a magyarországi roma irodalom reprezentánsait. A műinterpretációk az epikus szövegeknél megmaradnak a cselekményváz rövid ismertetésénél. A verseskötetek esetében a szerző ennél is szűkszavúbb. Nem tesz kísérletet arra, hogy elemezze a szövegek tágabb kontextusait, inkább dokumentálja a kötetek létét, megjelenésük idejét. Értékelő magatartása pedig a szerzői biográfia kronologikus ismertetésébe simul bele, amennyiben jelzi a szerző irodalmi díjait, elismeréseit. Ezt teszi *Bari Károly* esetében is: „Károly erhielt für sein literarisches Schaffen mehrere Auszeichnungen: den Attila-József-Preis (1984), den Déry-Preis (1992) sowie den Preis der Soros-Foundation für Literatur (1992)“.

Az egyes fejezetek terjedelmi arányaiba láthatóan hangsúlyosan beleszól az egyes művek nyelvi hozzáférhetősége. Így kerülhet a Bari-életmű centrumába a ‚Gedichte und ein Essay‘ (‚Versek és egy esszé‘), s ez lehet az oka annak, hogy *Osztoján Béla* munkásságának ismertetése kimerül három kötet cím említésében.

A monográfia záró egysége a roma népköltészet, a cigány szerzők és műveik válogatott bibliográfiáját adja a szerzők betűrendjében, végül a cigány szerzők életrajzi adatait tartalmazza országonként – a könyv fejezeteinek megfelelő tagolásban. (A családnév és utónév keveredése néhány magyar szerző esetében [*Kovács József Hontalan, Bari Károly*] okoz némi meglepetést a keresőnek.)

Rajko Djurić könyve az első erőteljes kísérlet arra, hogy reprezentálja az európai cigány kultúra hangsúlyos szegmenstjét, az irodalmat. Haszonnal forgatható ismeretterjesztő munka, amely nagy adatállományt tekint át és rendez. S amit hiányként gondolunk el, talán meg is haladja egy klasszikus monográfia kereteit.